

Antikçağda Silphium

Silphium in Antiquity

Bilge YILMAZ KOLANCI

 <https://orcid.org/0000-0003-2774-0829>

The entire contents of this journal, *Phaselis: Journal of Interdisciplinary Mediterranean Studies*, is open to users and it is an 'open access' journal. Users are able to read the full texts, to download, to copy, print and distribute without obtaining the permission of the editor and author(s). However, all references to the articles published in the e-journal *Phaselis* are to indicate through reference the source of the citation from this journal.

Phaselis: Journal of Interdisciplinary Mediterranean Studies is a peer-reviewed journal and the articles which have had their peer reviewing process completed will be published on the web-site (journal.phaselis.org) in the year of the journal's issue (e.g. Issue IV: January-December 2018). At the end of December 2018 the year's issue is completed and Issue V: January-December 2019 will begin.

Responsibility for the articles published in this journal remains with the authors.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

Citation Yılmaz Kolancı B. 2022, "Antikçağda Silphium". *Phaselis* VIII, 147-156.
<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7106732>

Received Date: 14.04.2022 | Acceptance Date: 24.07.2022
Online Publication Date: 23.09.2022

Editing Phaselis Research Project
www.phaselis.org

Antikçağda Silphium

Silphium in Antiquity

Bilge YILMAZ KOLANCI*

Öz: Hellence *silphion*, Latince *silphium* ismiyle tanınan bitki, *Ferula* (*Apiaceae*) cinsinin tanımlanamayan bir türüdür. Dev bir çakşır görünümündeki *silphium*, her yıl yaprak döken tohumlu bir bitkidir. Birçok araştırmacı tarafından, günümüzdeki bazı *Ferula* türlerinin *silphium* olduğu önerilmekle birlikte, antik kaynaklarda Nero döneminde neslinin tükendiği belirtilmiştir. *Silphium*'un bünyesinde bulunan öz, tıbbi amaçlar doğrultusunda kullanıldığı için antikite boyunca büyük rağbet görmüştür. Plinius tarafından doğanın sunduğu en kıymetli armağanları arasında olduğu bildirilen bitki, Kyrene'nin kuru dağ yamaçlarında yetişmiştir. Gümüş ile eşdeğer kabul edilen bir ürün olduğu için ülkeye büyük bir ticari kazanç getirmiştir. Bu çalışmada, öncelikle antik kaynaklar tarafından aktarılan bilgiler olmak üzere, arkeolojik buluntular ve modern araştırmalardan yola çıkılarak, *silphium*'la ilgili bilgiler bir araya getirilmiş, *silphium*'un antikçağ insanı için taşıdığı değer, üretim, ticari kullanım alanları gibi girdiler sunulmuştur. Bitkinin antikçağdaki kullanım alanlarına ve ticari değerine bakıldığında, antik toplumlar tarafından yoğun olarak kullanılan kıymetli bitkilerden biri olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar sözcükler: Silphium, Silphion, Laserpicium, Kyrene, Şifalı Bitki

Abstract: The plant known by the ancient Greek name *silphion* and Latin name *silphium*, is an unidentified species of the *Ferula* (*Apiaceae*) genus. Resembling a giant fennel, silphium is a deciduous flowering plant. Although it is suggested by several scholars that some current *Ferula* species are *silphium* plants, ancient sources report that it became extinct in the time of Nero. Due to its usage as a medicine during the ancient era, silphium sap was in high demand. Considered among the most precious gifts of nature by Plinius, the plant was grown on the dry mountain slopes of Cyrene. Because it was a product considered equivalent to silver, it has brought a great commercial gain to the country. The information provided in this study regarding silphium has been assembled combining archaeological data and current research, with the majority of the data coming from ancient sources. The value of *silphium* to ancient people, as well as the places where it is produced, traded, and used, are all covered. Based on the areas of usage and commercial value, it is understood that this plant was one of the precious plants that ancient societies used extensively.

Keywords: *Silphium*, *Silphion*, *Laserpicium*, Cyrene, Herbs

* Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Denizli. bilgey@pau.edu.tr |
<https://orcid.org/0000-0003-2774-0829>
Makale Türü: Araştırma | Geliş Tarihi: 14.04.2022 | Kabul Tarihi: 24.07.2022 ; Yılmaz Kolancı B. 2022, "Antikçağda Silphium". *Phaselis* VIII, 147-156.

Giriş

Antikiteden günümüze, insanoğlunun yaşamına eşlik eden en değerli varlıkların başında bitkiler gelmektedir. İnsanoğlu milyonlarca yıldır çeşitli ürünleri ve besinleri elde etmek için, doğadan topladıkları ve yetiştirdikleri bitkilerden yararlanmış, deneme ve gözlem yoluyla kazandıkları tüm bilgileri sözlü veya yazılı olarak günümüze aktarmıştır. Günümüz teknolojisinin hızla gelişmesi, nüfus artışı, sanayileşme gibi birçok neden doğayla aramızdaki mesafeyi açmakta ve bu nedenle bitkilerin kullanımı ve yetiştirilmesi günden güne azalmaktadır. Ancak antikçağ insanı için durum çok farklıydı.

Antik kaynaklar aracılığıyla günümüze ulaşan bilgilerin yanı sıra günümüz kazı çalışmalarlarıyla elde edilen arkeolojik buluntular, antikçağ toplumlarında bitkilerin taşıdığı önemi göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bu nedenle, antikçağın değerli emtia ürünlerinden biri olarak kabul edilen *silphium* hakkında, antik kaynaklar ve arkeolojik veriler doğrultusunda ayrıntılı bilgiler bir araya getirilerek, bundan sonra konuyla ilgili gerçekleştirilecek çeşitli araştırmalara yarar sağlanması amaçlanmıştır.

Antik kaynaklar tarafından *silphium*'un neslinin tükendiği belirtilmişse de günümüzde yapılan bazı bilimsel araştırmalar bitkinin neslinin devam ediyor olabileceğine işaret etmektedir. Bu çalışmada incelenen *silphium*, antikite boyunca özellikle de Klasik Dönem'den Roma İmparatorluk Dönemi'nin sonlarına kadar yoğun bir şekilde kullanılmış ve özellikle Kyrene'de yetiştirilmesine rağmen ticaret aracılığıyla farklı coğrafyalarda da yayılım göstermiştir. Son yıllarda ülkemizde yapılan arkeolojik kazılar ve arkeobotanik araştırmalarla¹, bu bitki hakkında yeni veriler elde edilmesi umulmaktadır.

Fig. 1. Kyrene sikkesi üzerinde *silphium*

Tanım

Ferula (*Apiaceae*) cinsinin tanımlanamayan bir türü olan² ve Plinius³ tarafından doğanın bize sunduğu en kıymetli armağanları arasında kabul edilen bitki, Grekçe *silphion* (*σιλφιον*), Latince *silphium* ismiyle tanınan⁴ ve günümüzde nesli tükendiği düşünülen dev bir çakşır türüdür⁵. Bitki, antik kaynaklarda *laser* veya *laserpicium* olarak da isimlendirilmiştir⁶. Plinius'un⁷ aktarımına göre, *silphium*, her yıl yapraklarını döken tohumlu bir bitkidir (Fig. 1)⁸.

Bitkinin sapı bir yıl boyunca sürmekte⁹ olup *fillon* veya *maspeta*¹⁰ olarak isimlendirilen yaprak

¹ Arkeolojik kazılar sırasında tespit edilen karbonlaşmış bitki kalıntıları gibi çeşitli veriler üzerine gerçekleştirilen araştırmalar, antik toplumlar tarafından çeşitli amaçlarla kullanılan bitkiler hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır. Bu kapsamda yapılan bazı arkeobotanik çalışmalar için bk. Ulaş 2014, 306-314; Balcı 2018; Kavak *et al.* 2017, 195-203.

² Theophr. *hist. plant.* VI. 3; ayrıca bk. Koerper & Kolls 1999, 133; Langenheim 2003, 416; Civelek 2018.

³ Plin. *nat.* XXII. 49.

⁴ Plin. *nat.* XIX. 15; Dsc. *Med.* III. 94; konuya ilişkin olarak ayrıca bk. Şahin 2000, 138; Langenheim 2003, 416; Gledhill 2008, 353; Civelek 2018.

⁵ Şahin 2000, 138.

⁶ Plin. *nat.* XIX. 15; ayrıca bk. Langenheim 2003, 416; Gledhill 2008, 231.

⁷ Plin. *nat.* XIX. 15.

⁸ http://www.wildwinds.com/coins/greece/kyrenaica/Mueller_180.jpg Erişim: 08.06.2021

⁹ Theophr. *hist. plant.* VI. 3.

¹⁰ Theophr. *hist. plant.* VI. 3; Dsc. *Med.* III. 94.

şeklinde geniş bir tohuma¹¹ (meyveye) sahiptir¹² (Fig. 2)¹³.

Siyah kabuklu, kalın ve çok sayıda kökü olan bitkinin *maspetum* olarak adlandırılan altın rengindeki yaprakları kerevize benzemektedir¹⁴. Dioskorides¹⁵ tarafından, bitkinin sapı *silphium*, kökü *magudarim*, yaprakları *maspeta* şeklinde adlandırılmıştır. Theophrastos¹⁶ ise, Suriye’de yetişen ve *silphium*’a oldukça benzeyen *magydaris* isimli bir bitkinin de *silphium* olarak isimlendirildiğini belirtmiştir.

Kyrene sikkeleri üzerinde betimlenen *silphium*’un mevcut türler ile kıyaslandığında *Thapsia garganica* L. ve *Ferula tingitana* L. ile yakın benzerlik taşıdığı önerilmektedir. Bu iki türün, günümüzdeki tıp çalışmalarında halen kullanıldığı bilinmektedir¹⁷. Yine, yapılan çalışmalarda *Thapsia garganica* L. ve *Ferula tingitana* L.’ye ek olarak

Ferula assa-foetida L.¹⁸, *Ferula orientalis* L., *F. jaeschkeana* Vatke, *Ferula communis* L., *Ferula drudeana* ve *Ferula marmarica* L. gibi çok çeşitli *Ferula* türlerinin *silphium* ile ilişkili olduğu önerilmiştir¹⁹. En yaygın kabul edilen görüş, *Ferula tingitana*’nın antikçağda Kyrene’de yetişen *silphium* bitkisiyle bağlantılı olduğudur (Fig. 3)²⁰. Söz konusu türün nadir de olsa, günümüzde halen Kyrene topraklarında varlığını sürdürdüğü, Lübnan, Trablus ve Filistin’de yetiştiği tespit edilmiştir²¹. Tüm araştırmacılar tarafından kabul edilen tek görüş bitkinin bir *Ferula* türü olduğudur. Ancak neslinin tükenip tükenmediği halen büyük bir tartışmanın konusudur.

Dioskorides’e²² göre, özü en etkili kısımdır, sonrasında yaprak ve gövde gelmektedir. Plinius²³, Kyrene’ye özgü çok önemli bir bitki olarak tanımladığı bu türü vahşi ve inatçı olarak nitelendirmiş olup ekildiği alanı ıssız ve çorak bıraktığını da ifade etmiştir. Plinius²⁴, bitkinin yumrusuna yapılan kesi sonucu özün akıtıldığını, gövdesinde altın rengindeki yaprakların çıktığını ve bu yaprakların güney rüzgarları hâkim olmaya başladığı zaman *Sirius*’un doğuşuyla birlikte dökülerek üreme amacıyla

Fig. 2. Kyrene sikkesi üzerinde *silphium* tohumu

¹¹ Koerper & Kolls 1999, 140-141. Kyrene sikkelerinde *silphium*’un tohumu (meyvesi) kalp şeklinde bir formda betimlenmiştir. Bu durum bazı araştırmacılar tarafından bitkinin afrodisyak etkisiyle bağlantılı bir aşk sembolü olabileceği şeklinde de yorumlanmıştır. Bitkinin abartılmış yoğun çiçekli kafası ile kalın sapının ve kalp şeklinde yapılan tohumunun *ithyphallic* bir metafor olarak yapıldığı öne sürülmektedir. Bu durum, antikçağda yaşayan kişilerin özellikle soğan gibi erkek cinsel organına benzeyen meyvelere afrodisyak güçte olduğuna inandıklarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu yüzden sikkeler üzerindeki abartılı tasvirin bu durumu ima eden bir reklam olduğu düşünülmektedir.

¹² Theophr. *hist. plant.* VI. 3; Dsc. *Med.* III. 94.

¹³ http://www.wildwinds.com/coins/greece/kyrenaica/BMC_035.jpg Erişim: 08.06.2021

¹⁴ Theophr. *hist. plant.* VI. 3; Plin. *nat.* XIX. 15.

¹⁵ Dsc. *Med.* III. 94.

¹⁶ Theophr. *hist. plant.* VI. 3.

¹⁷ Koerper & Kolls 1999, 136.

¹⁸ Koerper & Kolls 1999, 133. Bu türe ait bitki özü’nün düşük yapıcı olarak işlev gördüğü tespit edilmiştir.

¹⁹ Gemmil 1966, 303; Koerper & Kolls 1999, 133; Şahin 2000, 138; Miski 2021, 1-24.

²⁰ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/bd/Ferula_tingitana.jpg (11.03.2022).

²¹ Gemmil 1966, 302, 304.

²² Dsc. *Med.* III. 94.

²³ Plin. *nat.* XIX. 15.

²⁴ Plin. *nat.* XIX. 15.

tohum görevi gördüğünü bildirmiştir. Theophrastos²⁵ tarafından bu bitkinin, zift gibi kara bir yağmur yeryüzüne yağdıktan hemen sonra Büyük Sitre Körfezi civarında ve *Hesperides*'lerin bahçesinde ortaya çıktığı bildirilmiştir. Bu tarih, Kyrene'nin kuruluşundan yedi yıl kadar önce olup Roma'nın kuruluşunun 143. yılına denk gelmektedir. Bu olağanüstü yağmurdan sonra her yerde *silphium* çıkmaya başlamıştır²⁶.

Antik kaynakların verdiği bilgilere göre *silphium* yalnızca Kyrene'nin kuru dağ yamaçlarında büyüyen bir bitki türüdür. Antikçağda bu bitkiyi Hindistan ve Hellas'ta yetiştirme girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır²⁷. *Ferula* türlerinin kayalık zemini sevdiği ve köklerinden dolayı nakledilmesi zor olduğu bilinmektedir²⁸. Bu nedenle Kyrene, bitkinin ve özünün tek ihracatçısı olarak uzun süre ayakta kalmış ve büyük bir zenginlik kazanmıştır²⁹. Herodotos'un³⁰ "Kyrenelilerin açmış oldukları Platea Adası bu aradadır ve yalı boyunca Menelaos Limanı ile Aziris vardır, Kyreneliler orada da oturmuşlardır. *Silphium* tarlaları buradan başlar ve Platea Adası'ndan Syrtis'e kadar uzanır" şeklindeki sözleri, *silphium*'un üretildiği geniş coğrafyayı tanımlamaktadır.

Kyrene *silphium*'unun MÖ 631'deki Hellen kolonizasyonu sırasında keşfedildiği düşünülmektedir³¹. Fakat A. Evans³² tarafından, Girit'te (Minos) yapılan çalışmalarda *silphium*'un Bronz Çağ'ında buraya getirilip yetiştirilmiş olabileceği,

Kyrene ve Girit'in ikliminin birbirine yakın özellikler taşıdığı ve hiyerogliflerde tespit edilen Ψ şeklindeki üç filizli bir işaretin *silphium*'a karşılık geldiği, hatta bu bitkinin Girit ekonomisinde önemli bir rol oynadığı ileri sürülmüştür. Girit'te bazı mühür yüzük taşları üzerindeki betimlemelerde görülen sunak veya bir saksı içerisinde yükselen bitkinin³³ *silphium* olduğu düşünülmektedir³⁴. Mykenlere ait bazı yüzük taşlarında da, Minos'takilere benzer betimlemeler tespit edilmiştir³⁵. Bu

Fig. 3. *Ferula Tingitana*

²⁵ Theoph. *hist. plant.* VI. 3; Plin. *nat.* XIX. 15.

²⁶ Plin. *nat.* XIX. 15.

²⁷ Gemmil 1966, 304; Langenheim 2003, 416.

²⁸ Gemmil 1966, 304.

²⁹ Hdt. IV. 169; konuya ilişkin olarak ayrıca bk. Langenheim 2003, 416.

³⁰ Ayrıca bk. Hdt. IV. 192.

³¹ Gemmil 1966, 296.

³² Evans 1921, 284.

³³ Şahin 2000, 139. Bu bitkinin saksı şeklindeki özel bir obje içinde yer almasının kutsallık taşıdığı veya özel bir saksı içinde yetiştirildiği düşünülmektedir.

³⁴ Şahin 2000, 138-139.

³⁵ Şahin 2000, 139.

bitkinin, söz konusu dönemde Ege Bölgesi'nde bilindiği ve kadınlarla bağlantılı bir amaçla kullanım gördüğü düşünülmektedir³⁶.

Silphium bitkisine ait betimlemeler, Kyrene sikkelerinde MÖ 570-525 yılları arasında görülmeye başlamış ve uzun bir süre boyunca kentnin sembolü olarak kullanılmıştır³⁷. Araştırmacılara göre, stilize edilen bu betimlemelerde bitkinin sapı gerçekten çok daha abartılı bir kalınlıkta verilmiş ve meyvesi kalp şeklinde simetrik bir yapıda gösterilmiştir³⁸ (Fig. 1-2, 5). Bu betimlemeler, Ptolemaios III Euergetes dönemine (MÖ 246-221) kadar yoğun bir şekilde kullanılmaya devam etmiş, fakat bitki antik kaynaklarda refere edilmeye devam etmesine rağmen sikkeler üzerinden kaldırılmıştır³⁹. Bu durum bazı araştırmacılar tarafından III. Aleksandros'un doğuya yaptığı fetihler sırasında bir veya daha fazla *Ferula* türünün daha düşük maliyetle pazara sürülmesiyle bağlantılı görülmüştür⁴⁰.

Plinius⁴¹, Kyrene'de bulunan son bitki sapının nadir bir örnek olarak imparator Nero'ya (MS 54-68) armağan edildiğini bildirirken, Strabon⁴² Kyrene *silphium*'unun barbarlar tarafından intikam amacıyla yok edildiğini belirtmektedir. Bu bitkinin, devlet tarafından kontrol altına alınmaması, kısa vadeli ticari kazanç hırsları, ekim yapılan arazilerin otlatma için aşırı kullanımı ve iklim değişiminin yanı sıra yaşanan siyasi mücadeleler bitkinin neslinin tükenmesine sebep olmuştur⁴³. Daha sonraki zamanlarda Kyrene *silphium*'unun yerini *assafoetida* (*Ferula assa-foetida*) isimindeki bitkinin aldığı düşünülmektedir⁴⁴.

Silphium Özü ve Ticareti

Bitkinin bünyesinde *laser*⁴⁵ olarak isimlendirilen bir öz bulunmaktadır. Bu özle ilişkili olarak bitki *laser* veya *laserpicium* olarak da tanınmıştır⁴⁶. Dioskorides⁴⁷, bu özün en etkili kısım olduğunu, sonrasında yaprak ve sap kısmının geldiğini bildirmiştir. Theophrastos'un⁴⁸ verdiği bilgiler, bitkiden toplanan bu özün belirli düzenlemelerle devlet tarafından kontrol altına alındığını, bitkiye ait kökün yanlış veya fazla kesilmesinin denetim altında tutulduğunu göstermektedir. Theophrastos⁴⁹, Dioskorides⁵⁰ ve Plinius⁵¹, bitkinin özünün "kök" ve "gövde" olmak üzere iki farklı şekilde toplandığını bildirmektedir. Plinius'un⁵² verdiği bilgiye göre kök ve gövdeden toplanan bu öz, *rhizias* ve *caulias* gibi iki farklı isimle bilinmektedir. Kaplara toplanan öz, bir kepek tabakası ile karıştırılmış ve yeterli olgunluğa erişene dek belirli aralıklarla çalkalanmıştır; bu işlem ihmal edildiğinde suyun çürümeye meyilli olduğu gözlenmiştir. Özün yeterli olgunluğa erişmesi ise renk gibi çeşitli kriterlerle belirlenmiştir.

³⁶ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bk. Şahin 2000, 138-139.

³⁷ Gemmil 1966, 305, 307; Koerper & Kolls 1999, 138; Gemmill 1973, 81-84.

³⁸ Koerper & Kolls 1999, 136.

³⁹ Gemmil 1966, 305; Koerper & Kolls 1999, 138.

⁴⁰ Koerper & Kolls 1999, 139.

⁴¹ Plin. *nat.* XIX. 15.

⁴² Str. VIII; ayrıca bk. Gemmil 1966, 307.

⁴³ Gemmil 1966, 306; Koerper & Kolls 1999, 139.

⁴⁴ Gemmil 1966, 309, 313; <https://dalby.pagesperso-orange.fr/texts/SilphiumTexts.html>

⁴⁵ Plin. *nat.* XIX. 15.

⁴⁶ Plin. *nat.* XIX. 15; ayrıca bk. Langenheime 2003, 416.

⁴⁷ Dsc. *Med.* III. 94.

⁴⁸ Theoph. *hist. plant.* VI. 3.

⁴⁹ Theoph. *hist. plant.* VI. 3.

⁵⁰ Dsc. *Med.* III. 94.

⁵¹ Plin. *nat.* XIX. 15.

⁵² Plin. *nat.* XIX. 15.

Dioskorides⁵³ tarafından, en iyi özün biraz kırmızı ve şeffaf olduğu, kokusunun ise baskın olduğu bildirilmiştir.

Silphium'un en değerli bölümü bünyesindeki öz'dür ve bu nedenle, bitkinin ve özün üretimini uzun yıllar boyunca elinde tutan Kyrene şehri, büyük bir ekonomik gelir elde etmiştir⁵⁴. Plinius⁵⁵ bitkiye ait özün gümüşle aynı fiyata satıldığını, tıbbi veya diğer kullanımlar için büyük bir rağbet gördüğünü söylemektedir. Atina dahil olmak üzere pek çok Hellen şehrinin Kyrene'den ithal ettiği tarım ürünleri arasında baş sırada yer alan *silphium* ve özü, Kyrene'yi, -İskenderiye'nin gelişimine kadar- Afrika kıtasındaki en zengin şehir konumuna getirmiştir⁵⁶.

Plinius⁵⁷, C. Valerius ve M. Herennius'un (MÖ 93) konsüllüklerinde kamu hizmeti için Kyrene'den otuz pound ağırlığında *laserpicium* getirildiğini, I. Caesar döneminde kamu hazinesinden altın ve gümüşün yanında *laserpicium* alındığını bildirmiştir. Plinius'un verdiği bu bilgiler, bitkinin antikçağdaki ekonomik değeri göz önüne sermektedir. Strabon'un⁵⁸ "sonra Kartacalıların ticaret için sık sık şarap yükleriyle uğurladıkları ve karşılığında Kyrene'den gizlice getirilen *silphium* ve öz suyunu aldıkları Kharax adlı başka bir yer" sözleri ise, bitki ve özünün Kartaca şarabıyla takas edildiğini, bir diğer ifadeyle uluslararası değişim aracı olarak kullanıldığını göstermektedir.

Plinius⁵⁹, Roma'da *silphium*'un bulunduğunu ancak Kyrene'dekine göre oldukça kalitesiz olduğunu, Kyrene'nin meşhur *silphium*'una ait son bitkinin Nero'ya armağan edilmesinden sonra Roma'ya yalnızca Medeia, Persia ve Ermenistan'dan getirildiğini bildirmiştir. Dioskorides⁶⁰, *silphium*'un Suriye, Ermenistan, Medeia ve Lybia çevresinde yetişen bir bitki olduğunu, Kyrene'den gelen *silphium*'un tadının az, kokusunun hafif ancak Medeia ve Suriye'den gelenlerin daha güçlü bir kokuya sahip olduğunu belirtmiştir. Strabon⁶¹ ise Medeia'nın ürettiği *silphium* özünün Kyrene'de üretilen öz'den aşağı olmadığını hatta bazen ondan daha üstün nitelik taşıdığını ifade etmiştir. Araştırmalara göre, *silphium* ihracatının MS III. yüzyılın başından sonra durduğu ve bitkinin neslinin

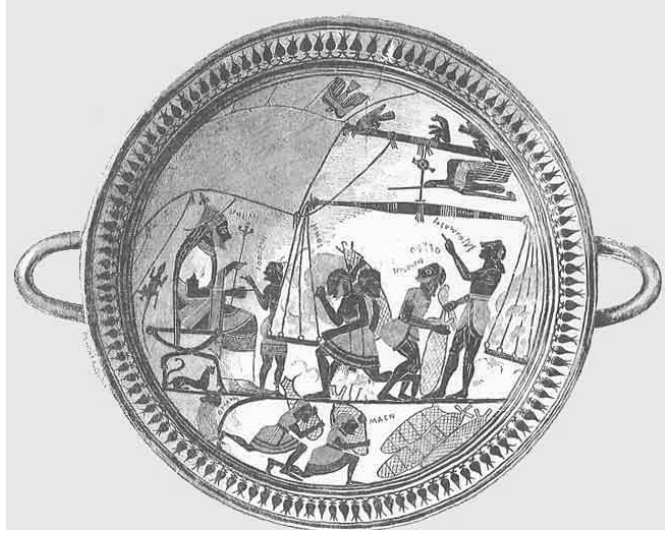

Fig. 4. Arkesilaos II Kasesi üzerinde *silphium* (?) tartma sahnesi

⁵³ Dsc. Med. III. 94.

⁵⁴ Koerper & Kolls 1999, 135; Civelek 2018.

⁵⁵ Plin. nat. XIX. 15.

⁵⁶ Koerper & Kolls 1999, 138.

⁵⁷ Plin. nat. XIX. 15.

⁵⁸ Str. XVII. 3.

⁵⁹ Plin. nat. XIX. 15.

⁶⁰ Dsc. Med. III. 94.

⁶¹ Str. XI. 13.

MS V. yüzyılda sona erdiği düşünülmektedir⁶².

MÖ 560-550 yıllarına tarihlendirilen Arkesilaos II kasesindeki bir mal tartma sahnesinin *silphium* ticaretiyle ilişkili olduğu⁶³ düşünülmektedir. Fakat son yıllarda yapılan çalışmalarda burada tartılan malların yün ticareti ile ilişkili olabileceği de önerilmiştir⁶⁴ (Fig. 4)⁶⁵.

Tıbbi Kullanımı

Plinius, doğanın bize sunduğu en kıymetli armağanlar arasında saydığı *silphium* özünün⁶⁶, tıbbi amaçlar için kullanımının çok rağbet gördüğünü⁶⁷ ve hatırı sayılır derecede faydalı bir madde olduğunu⁶⁸ bildirmiştir. Antikçağdan günümüze ulaşan çok sayıda kaynaktan edinilen bilgiler de, Plinius'un aktardıklarını doğrulamaktadır. Başta Hippokrates olmak üzere Plinius, Dioskorides, Celsus, Soranos gibi yazarlar tarafından, bitkinin birçok hastalığa karşı tıbbi amaçlı kullanıldığı belirtilmiştir.

Kyrene *silphium*'unun tıpta kullanıldığına dair en erken veri Hippokrates'e⁶⁹ aittir ve bitkinin bağırsak rahatsızlıklarında lapa şeklinde uygulanmasını önermiştir. Ancak bitkinin tıbbi kullanımına dair en detaylı bilgiler Roma İmparatorluk Dönemi'nde kaydedilmiştir. Bu bilgilere göre *silphium*'un yaprakları rahmi temizlemek ve ölü fetusu⁷⁰ dışarı atmak amacıyla kullanılmıştır⁷¹. Bu kullanımda aromatik beyaz şarap içerisinde kaynatılarak banyo sonrası alınması önerilmiştir⁷². Kadın hastalıkları üzerine çalışan bir doktor olan Metrodora ise (MS III. yüzyıl) kadınlarda düşük yapan bir ilaç reçetesine *silphium*'u eklemiştir⁷³. Kaynatılarak demlenen ve içecek olarak alınan *silphium* suyunun adet akışını uyardığı⁷⁴, kadınlara şarap içerisinde verilen *silphium*'un menstrüel akıntıyı teşvik etmek amacıyla *pesari*⁷⁵ şeklinde yumuşak yünle kullanıldığı bildirilmiştir⁷⁶. Ephesoslu Soranos⁷⁷ da, *menstrüel* akıntıyı başlatmak isteyen kadınlar için nohut büyüklüğündeki *silphium* özünün suda alınmasını önermiştir.

Fig. 5. Kyrene sikkesi üzerinde silphium ve şehir tanrıçası Kyrene (MÖ 520)

⁶² Koerper & Kolls 1999, 139; Langenheim 2003, 417.

⁶³ Dalby & Grainger 2001, 18; Cretu 2011, 56.

⁶⁴ Gemmil 1966, 301.

⁶⁵ <http://www.hellenicaworld.com/Greece/LX/en/CyreneVaseOfArcesilaus.html> Erişim: 21.03.2022

⁶⁶ Plin. nat. XXII. 49.

⁶⁷ Plin. nat. XIX. 15.

⁶⁸ Plin. nat. XXII. 48.

⁶⁹ Hippokr. on fistulae 9.

⁷⁰ Fetus, üçüncü gebelik ayı başından doğuma kadarki devre içinde ana rahmindeki canlıya verilen addır.

⁷¹ Plin. nat. XXII. 48.

⁷² Plin. nat. XXII. 48.

⁷³ <https://talesoftimesforgotten.com/2020/01/04/no-the-ancient-romans-didnt-overharvest-silphium-to-extinction-because-it-was-a-highly-effective-contraceptive/> (Erişim Tarihi: 02.07.2021)

⁷⁴ Dsc. Med. III. 94.

⁷⁵ Pesari, kadın hastalıklarında vajinaya yerleştirilen bir tıp aletidir.

⁷⁶ Plin. nat. XXII. 49.

⁷⁷ Soran. on gynecology, I. 63; Şahin 2000, 140-141.

Ayrıca emzirme döneminde sütü kesilen kadınlarda sirke ve bal ile alındığında fayda sağladığı da bildirilmiştir⁷⁸. Kyrene sikkelerinde tabure üzerine oturarak *silphium* toplayan ve hayvanların koruyucu tanrıçası su nymphesi *Kyrene*⁷⁹ olduğu düşünülen kadın figürünün, bir eliyle *silphium*'a dokunduğu, diğer eliyle cinsel organını işaret ettiği, bu hareketle birlikte yukarıda saydığımız antik kaynaklar tarafından da bildirilen gebelik önleyici özelliğinin ifade edildiği düşünülmektedir⁸⁰ (Fig. 5)⁸¹.

Silphium, çeşitli durumlara bağlı olarak gelişen zehirlenme vakalarında⁸² da sıklıkla kullanılmıştır. İçki ile alınan özün yılan zehrini etkisiz hale getirdiği, akrep sokmalarında merhem şeklinde yağda seyreltilerek kullanıldığı, sedefotu veya bal ile hazırlanan bir karışımın köpek ısırıklarında topikal olarak uygulandığı bildirilmiştir⁸³. Ayrıca zehirli ok yaralarına sürüldüğü veya bu gibi durumlarda ağızdan alınabileceği bildirilmiştir⁸⁴. Suyla veya şarap ve yağ ile karıştırılan öz yaraları iyileştirmek amacıyla da kullanılmıştır⁸⁵.

Silphium diş ve göz hastalıklarında⁸⁶, ayrıca öksürük ve ses kısıklığının tedavisinde de kullanılmıştır⁸⁷. Boğazı temizleme ve sesi geri getirme etkisinin olduğu bildirilmiştir⁸⁸. Suyla seyreltilip yudum yudum içildiğinde kısık sese, çiğ yumurtayla birlikte alındığında ise öksürüğe fayda sağlamıştır. Ayrıca boğaz hastalıklarında bal ve suyla birlikte gargara şeklinde kullanılmıştır⁸⁹. Hastalık döneminden çıkan kişiler için nekahet döneminde canlandırıcı etki sağladığı⁹⁰, etle birlikte tüketildiğinde cildin rengini yerine getirdiği bildirilmiştir⁹¹. Soğuktan uyuşmuş kişileri ısıtıp canlandırdığı, içkiyle birlikte alındığında kas ağrılarını hafiflettiği, yaşlılarda ve kadınlarda sindirimi desteklediği de bildirilmiştir⁹².

Nitre tedavisi uygulanan alopesi (saçkıran) hastalarında, saçların tekrar uzaması amacıyla şarap ve safran ya da biber ile fare gübresiyle birlikte kullanılmıştır⁹³. Çıban ve nasır tedavisinde⁹⁴, kötü huylu deri tümörlerinde ve temre hastalığı⁹⁵ gibi çok çeşitli hastalıkların tedavisinde *silphium*'un

⁷⁸ Dsc. Med. III. 94.

⁷⁹ Fabbriotti 2015, 27-33. Bazı araştırmacılar ise elinde *silphium* dalı tutan bir kadın figürünün Kyrene'yi temsil ettiğini, bu tanrıçanın *silphium* ve yetiştiği toprağın koruyucusu olduğunu düşünmektedir.

⁸⁰ Koerper & Kolls 1999, 139.

⁸¹ <https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=1080&lot=746>_Erişim: 08.06.2021

⁸² Cels. Med. V. 27.

⁸³ Plin. nat. XXII. 49; Dsc. Med. III. 94.

⁸⁴ Dsc. Med. III. 94.

⁸⁵ Plin. nat. XXII. 49.

⁸⁶ Dsc. Med. III. 94. Balla birlikte uygulanan *silphium*'un gözdeki akıntıyı durdurduğu, diş ağrısında çürüklere sürüldüğü, günlük yağıyla birlikte keten bir beze dökülüp dışın etrafına sarıldığı bildirilmiştir. Ayrıca ağzın bu suyla yıkanabileceği de aktarılmıştır.

⁸⁷ Cels. Med. IV. 10.

⁸⁸ Plin. nat. XXII. 49.

⁸⁹ Dsc. Med. III. 94.

⁹⁰ Plin. nat. XXII. 49.

⁹¹ Dsc. Med. III. 94.

⁹² Plin. nat. XXII. 49. Dioskorides (III. 94) ise bitkinin kökünün şişkinliğe yol açtığını, sindirimini zor olduğunu ve mesaneye zarar verdiğini bildirmiştir.

⁹³ Plin. nat. XXII. 49.

⁹⁴ Plin. nat. XXII. 49.

⁹⁵ Dsc. Med. III. 94.

kullanıldığı bildirilmiştir⁹⁶. Ayrıca antik kaynaklar tarafından *magydaris* isimli bir bitkinin⁹⁷, *silphium* ile aynı etkiyi gösterdiği bildirilmiştir⁹⁸.

Besin Amaçlı Kullanımı

Silphium, Hellenler ve Romalılar tarafından tıbbi kullanımı dışında, besin amaçlı olarak da tüketilen değerli bir bitkidir. Theophrastos ve Plinius⁹⁹, yaprakları döküldükten sonra sapının kavurarak veya haşlanarak tüketildiğini, ayrıca 40 gün boyunca bu besinle yapılan diyetin iç organların arınmasında oldukça etkili olduğunu bildirmiştir. Fakat Plinius¹⁰⁰ *silphium*'un doğrudan besin maddesi olarak kullanılmasını önermemiştir. Roma İmparatorluk Dönemi'nin başlarında nesli tükendiği bildirilen bu bitkinin yerini, *Ferula assa-foetida* isimindeki bitkinin sakızı olan *assafoetida*'nın¹⁰¹ aldığı belirtilmektedir¹⁰².

Besicilikte Kullanımı

Antik kaynaklar, bitkinin sığır ve koyun gibi hem büyük hem de küçük baş hayvan yetiştiriciliğinde kullanıldığını ve bu bitkiyle beslenen hayvanların etlerinin lezzet kazandığını bildirmektedir¹⁰³. Plinius¹⁰⁴, Kyrene'deki koyun yetiştiricilerinin koyunlarını bu bitki ile otlatmanın daha karlı olduğunu düşündüğü için bitkinin neslinin bu topraklarda tükendiğini aktarmıştır¹⁰⁵.

Sonuç

Hellence *silphion*, Latince *silphium* ismiyle tanınan bitkinin, arkeolojik betimlemeler ve antik kaynakların tanımlamalarına göre dev bir çakşır türü olduğu düşünülmektedir. Kyrene sikkeleri üzerinde karşımıza çıkan bitki betimlemelerinin araştırmacılar tarafından *Thapsia garganica* ve *Ferula tingitana* türleri ile yakın benzerlik taşıdığı önerilse de, antikçağda Kyrene'de yetişen *silphium* bitkisinin türüne dair kesin bir sonuca henüz ulaşılamamıştır. *Silphium*'la ilgili çok çeşitli bilgileri günümüze kadar ulaştıran antik kaynaklar özellikle bu bitkinin Kyrene topraklarında yetiştiğini, ticaret aracılığıyla Akdeniz'deki birçok ülkeyi kapsayan geniş bir coğrafyaya ihraç edildiğini, kente (Kyrene) büyük bir ekonomik gelir kazandırdığını, nümismatik veriler ise bitkinin Kyrene kentini temsil eden bir simge haline dönüştüğünü göstermiştir.

Her yıl yapraklarını döktüğü bildirilen *silphium*'un bünyesinde bulunan ve en değerli kısmı olduğu kabul edilen özün tıbbi alanda yoğun bir kullanımının olduğu bilinmektedir. Antik kaynaklar

⁹⁶ Dil felcinin yanı sıra küçük dil iltihabında balla birlikte uygulanmıştır (Cels. *Med.* IV. 4; Dsc. *Med.* III. 94). Bitkinin kökünün trakeadaki (nefes borusu) tahrişlere iyi geldiği de bildirilmiştir (Plin. *nat.* XXII. 48). Suda eritilmiş bir parça *laser*, idrar söktürücü görevi görmüştür (Plin. *nat.* XXII. 49). Siyatik ve lumbago hastalarına bal ile hazırlanan dekoksasyon, sıvı merhem şeklinde verilmiştir (Plin. *nat.* XXII. 49). Kuru incirle birlikte tüketildiğinde sarılık ve ödeme karşı kullanılmıştır. Opistotonik ve tetanoz hastalarına bitkinin 10 adet tohumundan hap yapıp yutması önerilmiştir. Çölyak hastalarında kuru üzümle birlikte kullanılmıştır. Kesi yapılan kangrene dökülmesi önerilmiştir (Dsc. *Med.* III. 94)

⁹⁷ Dioskorides (III. 94) bu bitkinin köklerinin *silphium*'dan biraz daha kalın, gevşek bir yapısı olduğunu ve öz içermediğini bildirmiştir. Ayrıca bitkinin Lybia'da yetiştiğini de aktarmıştır.

⁹⁸ Dsc. *Med.* III. 94.

⁹⁹ Plin. *nat.* XIX. 15.

¹⁰⁰ Plin. *nat.* XXII. 48.

¹⁰¹ Dalby & Grainger 2001, 18-19. Assafoetida, Batı'da bitkinin kökünden elde edilen sakızdan elde edilen iki farklı türde satılmaktadır. A. Dalby ve S. Grainger'e (*loc. cit.*) göre Hint yiyecekleri satan mağazalarda satılan hing aynı derecede kuvvetlidir. Bitkinin günümüzdeki isimlerinden birisi de Şeytan Pislği'dir.

¹⁰² Dalby & Grainger 2001, 18.

¹⁰³ Plin. *nat.* XIX. 15.

¹⁰⁴ Plin. *nat.* XIX. 15.

¹⁰⁵ Plinius (*nat.* XIX. 15) bu bitkiyi yiyen koyunun hemen uykuya daldığını, keçinin ise aksırma krizine girdiğini de aktarmıştır.

tarafından doğanın sunduğu en kıymetli armağanları arasında sayılan bu özün, gümüşle aynı fiyata satılması antikçağ toplumları için taşıdığı değeri göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Çok çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanıldığı görülen özün reçetelerde genellikle şarap, su, yağ, çığ yumurta gibi maddelerle karıştırılarak hazırlandığı tespit edilmiştir. Doğrudan bir gıda maddesi olarak kullanımı önerilmese de, besin amaçlı kullanıldığı da bildirilmiştir. Ayrıca, küçük ve büyük baş hayvan yetiştiriciliğinde kullanıldığı ve hayvanların etlerinin lezzet kazandığı ifade edilmiştir.

Antik kaynaklar bitkinin neslinin imparator Nero Dönemi'nde tükendiğini bildirirse de günümüzde yapılan bilimsel araştırmalar, bazı *Ferula* türlerinin *silphium*'la yakın benzerlik taşıdığını göstermektedir. Fakat bu türlerin *silphium* ile bağlantısı halen büyük bir tartışmanın konusudur. Günümüzde ülkemizde yapılan çalışmalarda, bazı *Ferula* türlerinin *silphium*'la ilişkisine dair araştırmalar yapılsa da, arkeolojik çalışmalarda antikitedeki varlığına işaret eden bir veri saptanmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- Asciutti V. 2005, *The Silphium plant: Analysis of Ancient Sources*. Unpublished Master Thesis, Durham University. England.
- Balcı H. 2018, *Kuzeybatı Anadolu'da Tarımın Başlangıcı: Baran Höyük Bitki Kalıntıları Üzerine Bir Değerlendirme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi. İstanbul.
- Civelek A. 2018, "Kayıp Bitki Silphium". *Apelasyon* 60. Kaynak: <https://apelasyon.com/yazi/60/kayip-bitki-silphium>
- Cretu D. 2011, "The Silphium Plant and Cyrene Perfume". *Transylvanian* 20, 55-66.
- Dalby A. & Grainger, S. 2001, *Antik Çağ Yemekleri ve Yemek Kültürü*. Çev. B. Avunç, İstanbul.
- Evans A. 1921, *The Palace of Minos at Knossos*. Vol. I. London.
- Fabbricotti E. 2015, "Silphium in Ancient Art". *Libyan Studies* 24, 27-33.
- Gemmill C. L. 1966, "Silphium". *Bulletin of the History of Medicine* 40/4, 295-313.
- Gemmill C. L. 1973, "Medical Numismatic Notes, VIII: Coins of Cyrene". *Bull N Y Acad Med* 49/1, 81-84.
- Gledhill D. 2008, *The Names of Plants*. New York.
- Kavak S., Çakan H. & Girginer K. S. 2017, "Tatarlı Höyük Arkeobotanik Çalışmalarında Elde Edilen Büyülü Bitki: Mandragora (⁶¹⁵ NAM.TAR)". *AST XXXII*, 195-203.
- Koerper H. & Kolls A. L. 1999, "The Silphium Motif Adorning Ancient Libyan Coinage: Marketing a Medicinal Plant". *Economic Botany* 53/2, 133-143.
- Langenheim J. H. 2003, *Plant Resins, Chemistry, Evolution, Ecology, Ethnobotany*. Hong Kong.
- Miski M. 2021, "Next Chapter in the Legend of Silphion: Preliminary Morphological, Chemical, Biological and Pharmacological Evaluations, Initial Conservation Studies, and Reassessment of the Regional Extinction Event". *Plants* 10, 1-24.
- Şahin M. 2000, "Kyrene Sikkeleri Üzerinde Betimlenen Silphion Bitkisi Işığında Antik Çağda Doğum Kontrolü". *Tüba-Ar III*, 137-147.
- Ulaş B. 2014, "Mersin Yumuktepe Höyüğü Arkeobotanik Çalışmaları". *Anmed* 2014/12, 306-314.